



JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Petronella Karlsson

Graden av uppsåt - vilken inverkan har det på straffmätningen?
Om klandervärdhet och dess utfall i praktiken

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Sverker Jönsson

Termin: VT 2017

Innehållsförteckning

| | |
|---|-------|
| Summary | s. 4 |
| Sammanfattning | s. 6 |
| 1. Inledning | s. 8 |
| 1.1 Syfte och frågeställningar | s. 8 |
| 1.2 Metod och material | s. 9 |
| 1.3 Disposition och avgränsning | s. 9 |
| 2. Uppsåtets tre grader | s. 10 |
| 2.1 Avsiktsuppsåt | s. 10 |
| 2.2 Insiktsuppsåt | s. 11 |
| 2.3 Likgiltighetsuppsåt | s. 11 |
| 3. Uppsåt och straffmätning i teorin | s. 13 |
| 3.1 Brottsbalkens tjugonionde kapitel | s. 13 |
| 3.2 Det klandervärda | s. 15 |
| 4. Uppsåt och straffmätning i praxis | s. 18 |
| 4.1 NJA 2013 s. 376 | s. 18 |
| 4.2 Göta Hovrätt B 93-15 | s. 19 |
| 4.3 NJA 2016 s. 763 | s. 20 |
| 4.4 NJA 2016 s. 809 | s. 20 |
| 5. Analys | s. 21 |
| 5.1 Gradera av uppsåt - likheter och skillnader | s. 21 |
| 5.2 Lagstiftningen och graden av uppsåt i straffmätningen | s. 23 |
| 5.3 Teorin om klandervärdhet och grader av uppsåt i straffmätningen | s. 24 |

5.4 Sluter praxis cirkeln? s. 24

6. Avslutande kommentar s. 26

Källförteckning s. 27

Rättsfallsförteckning s. 28

Summary

In the Swedish legal system, a requirement for convicting a culprit of a crime is that some form of guilt can be attributed to said culprit, and many crimes require criminal intent as well. Criminal intent as a form of guilt is classified in three degrees, where every degree is defined by the culprit's intentions when conducting his actions or by his understanding of the consequences that his actions would have. This represents/reflects the degree of liability that the culprit has exhibited in his actions. The purpose of this essay is to investigate how the level of criminal intent – and by extension the culprit's guilt – affects the subsequent meting of punishment.

To be able to discuss guilt as a phenomenon, one has to decide what is reprehensible and what is not. Thereafter, the reprehensibility matters in regards to how great the punishment is to be for a certain deed. Swedish legal text stipulates that the meting of punishment shall have its basis in an assessment of the penal value of the criminal act. The penal value contains a dimension of guilt where the culprit's intentions and motives are taken into account. In the legislative history of BRB chapter 29 it is ascertained that the degree of criminal intent matters to a large extent in this assessment. The culprit's intentions is a factor that is partly decisive for the kind of criminal intent that could be considered to be at hand. Another factor that differentiates the three forms of criminal intent is the indifference that the culprit may have shown in regards to having violated a legally protected interest. When Jareborg discusses what is to be regarded as reprehensible, this indifference is what matters for the degree of guilt that should be attributed to the culprit. Doctrine also states that the different forms of criminal intent define different degrees of indifference, where a lower level of indifference is less reprehensible. This means that the reprehensibility is expressed in the different forms of criminal intent, which subsequently should affect the deed's penal value.

This essay shows that in practice, when meting out the punishment, the impact that the degree of criminal intent has varies, even though the court often discusses which degree of criminal intent is at hand. In some cases it is clear that the described chain of affecting factors described above acts uniformly and the court reasons distinct way in regards to the effect the degree of intent has on the penal value. In other cases the degree of criminal intent is fused together with aggravating or extenuating circumstances, which means it has an impact on the outcome, although in a less apparent manner. There are however cases where the court either deems the degree of intent as irrelevant or simply just ignores it in the meting out of punishment. What can be concluded is that

when the degree of intent is taken into account during the assessment of the meting out of punishment, indifferent intent extenuates the punishment while direct intention aggravates the punishment.

Sammanfattning

I svensk rätt krävs att gärningsmannen kan tillskrivas någon form av skuld för den begångna gärningen för att denne ska kunna dömas för brott, och för många brott krävs det även att det föreligger uppsåt. Uppsåt som skuldform klassificeras i tre grader, där varje grad definieras utifrån de avsikter gärningsmannen hade med sitt handlande eller de insikter han hade om följderna av handlingen. Detta ska återspegla vilken grad av skuld som gärningsmannen har ådagalagt i gärningen. Syftet med denna rapport är att utreda hur graden av uppsåt, och därmed gärningsmannens skuld, påverkar den efterföljande straffmätningen.

För att man ska kunna prata om skuld måste man bestämma sig för vad som är klandervärd. Klandervärdheten ska sedan vara av viss betydelse för hur högt straffet blir för den begångna gärningen. I lagtext föreskrivs att straffmätningen ska utgå ifrån en bedömning av gärningens straffvärde. Straffvärdet innefattar en skulldimension och där ska gärningsmannens avsikter och motiv beaktas. I förarbetena till brottsbalken 29 kap. konstateras att graden av uppsåt spelar stor roll för denna bedömning. Gärningsmannens avsikter är en faktor som delvis är avgörande för vilket form av uppsåt som kan anses föreligga. En annan faktor som skiljer uppsåtsformerna åt är den likgiltighet som gärningsmannen påvisat inför att kränka ett rättsligt skyddat intresse. När Jareborg diskuterar vad som är det klandervärda är det just denna likgiltighet som man anser spela roll för hur stor grad av skuld gärningsmannen ska tillskrivas. I doktrin föreskrivs också att uppsåtsformerna definierar grader av likgiltighet, där en lägre grad är mindre klandervärd. Detta innebär att klandervärdheten tar sig uttryck i uppsåtsformerna, som sedermera bör påverka gärningens straffvärde.

Denna uppsats visar att det vid straffmätning i praxis varierar hur mycket utrymme graden av uppsåt får i straffvärdebedömningen, även om domstolen ofta diskuterar vilken grad av uppsåt som föreligger i det aktuella fallet. I vissa fall är det tydligt att den ovan beskrivna kedjan av faktorer går ihop till en enhet, och domstolen resonerar på ett konkret sätt angående graden av uppsåts påverkan för gärningens straffvärde. I andra fall blandas graden av uppsåt samman med försvarande eller förmildrande omständigheter, vilket innebär att det får en viss betydelse för utgången, om än på ett mindre tydligt sätt. Det finns emellertid också fall där domstolen menar att graden av uppsåt inte är av någon vikt, eller där man helt enkelt inte diskuterar det i straffmätningen. Vad som kan

konstateras är att när man beaktar graden av uppsåt verkar likgiltighetsuppsåt i mildrande riktning medan avsiktsuppsåt gör att man håller sig till utgångspunkten eller ser det som försvårande.

1. Inledning

För att kunna döma en person för en brottslig gärning krävs att det är bevisat att gärningsmannen kan tillskrivas oaktsamhet eller uppsåt i förhållande till den straffbelagda gärningen. En gärning som har begåtts av oaktsamhet anses i svensk rätt utgöra en lägre grad av skuld än en gärning som har begåtts uppsåtligt. Förutom att skilja mellan oaktsamhet och uppsåt har det i praxis och doktrin också utvecklats en gradindelning av de båda ansvarsformerna. Oaktsamheten delas in i två nivåer av skuld och uppsåtet i tre nivåer. När man läser svenska brottmålsdomar kan man allt som oftast se hur domstolen diskuterar skuldfrågan och vilken grad av personlig skuld som kan tillskrivas gärningsmannen. I många fall är det inte någon svårighet att konstatera detta, men det finns minst lika många exempel på fall där gränsdragningen är svår. Att man behöver skilja mellan oaktsamhet och uppsåt har en naturlig förklaring i att det finns brott som endast är straffbelagda om de har begåtts med uppsåt, liksom att skillnaden mellan oaktsamhet och uppsåt kan ha betydelse vid rubriceringen av ett brott. Vad som däremot ter sig mindre självklart är vilken betydelse graden av de olika ansvarsformerna egentligen har för utgången i ett brottmål. Skuldformernas gradindelning diskuteras flitigt i doktrin och även delvis i praxis, men vad den faktiskt spelar för roll och hur den tillämpas är någonting som tåls att uppehålla sig ytterligare kring.

1.1 Syfte och frågeställningar

Denna uppsats kommer uppehålla sig kring frågan om vilken betydelse gradindelningen av ansvarsformerna i svensk straffrätt har för den efterföljande straffmätningen, huvudsakligen vad gäller uppsåt. Varför har man i praxis, och framför allt i doktrin, lagt så stor vikt vid att formulera en gradindelning? Varför skiljs det på likgiltighetsuppsåt, insiktsuppsåt och avsiktsuppsåt? Vilken roll spelar egentligen graden av uppsåt för gärningens straffvärde? Syftet är alltså att undersöka gradindelningen av uppsåt ur en straffrättsteoretisk vinkel analysera utfallet i praktiken. För att uppnå syftet kommer rapporten svara på följande frågeställningar:

- Hur definieras respektive grad av uppsåt, och vilka likheter och skillnader finns i dessa definitioner?
- Vad föreskriver lagstiftningen angående hur straffmätningen i brottmål ska göras och vilka faktorer som påverkar den bedömningen avseende klandervärdhet och uppsåt?
- Vad säger doktrin om klandervärdhet och dess påverkan på straffmätningen?
- Hur tillämpas graden av uppsåt vid straffmätningen i praxis?

1.2 Metod och material

I arbetet med uppsatsen tillämpas en rättsdogmatisk metod för att utreda frågeställningarna med hjälp av allmänt ansedda och accepterade rättskällor. Till grund för denna uppsats ligger såväl praxis som förarbeten, doktrin och juridiska artiklar. För att kunna besvara frågeställningarna och uppnå uppsatsens syfte krävs en helhetsbild av den straffrättsliga situationen på det aktuella området, teoretiskt såväl som praktiskt. Samtliga relevanta juridiska rättskällor är därför av intresse. För att tillgodogöras det straffrättsteoretiska perspektivet studeras doktrin och juridiska artiklar av experter inom straffrätten. Studien av praxis innefattar domarna från samtliga instanser för att jämföra likheter och skillnader, liksom i den komparativa jämförelse som sedan görs mellan domar i olika mål. De fall som presenteras utgör ett representativt urval. Urvalet görs genom en studie av tiotalet rättsfall om straffmätning vid mord, och i uppsatsen redogörs sedan för de fall som tydligast visar de sätt som på vilka domstolarna beaktar graden av uppsåt i straffmätningen. Materialet skapar gemensamt ett brett underlag för analysen av vilket utslag graden av uppsåt vid en gärning får i praktiken. Frågeställningarna besvaras genom en analys av existerande material, samt genom en jämförelse mellan materialet och utfallet i de rättsfall som redogörs för.

1.3 Disposition och avgränsning

Uppsatsen avgränsas till att behandla de tre graderna av uppsåt. Grader av oaktsamhet lämnas alltså i huvudsak oberörd i vidare framställning. Inledningsvis kommer det att redogöras för de tre graderna av uppsåt, hur de definieras och vad som skiljer dem åt. Därefter kommer arbetet uppehålla sig kring uppsåt och straffmätning i teorin, dels genom en redogörelse för brottsbalken 29 kap. och dess förarbeten, dels genom att presentera olika straffrättsprofessorers teorier kring uppsåt och klandervärdhet. Vidare följer ett avsnitt om hur graden av uppsåt används i praktiken och hur den påverkar straffmätningen. Detta sker genom en redogörelse av praxis där studien är avgränsad till brottsrubriceringen mord. Arbetet kommer avslutas med en analys av den framställning som gjorts, i förhållande till uppsatsens syfte och frågeställningar.

2. Uppsåtets tre grader

I svensk straffrätt delas uppsåt som skuldform in i tre olika grader. Huvudregeln är att samtliga uppsåtsformer är tillräckligt för ansvar för brott. Lagen ställer alltså inte krav på att gärningsmannen har agerat med en specifik form av uppsåt, utan det talas endast om uppsåt. Undantaget från denna huvudregel görs för sk. överskjutande uppsåt. Detta innebär att lagen i vissa fall ställer krav på ett kvalificerat uppsåt vilket kommer till uttryck genom rekvisit i lagtexten, så som ”avsiktligen”, ”syfte att”, ”för att”, eller liknande. Det markeras i dessa fall att gärningsmannen måste ha agerat med avsiktssuppsåt för att kunna tillskrivas skuld för gärningen.¹ Vidare är en grundläggande förutsättning för att det ska vara möjligt att konstatera att uppsåt föreligger att gärningsmannen har varit medveten om handlingen. Detta innebär dock inte att handlandet måste ha föregåtts av några överväganden, utan endast att handlingen i någon mån har varit kontrollerad från gärningsmannens sida.²

Gemensamt för de tre graderna av uppsåt är att är att oavsett vilken grad som aktualiseras, har gärningsmannen varit beredd att offra det intresse som lagstiftningen skyddar. En person som uppsåtligen orsakar en viss följd är alltså alltid likgiltig inför den. Den gemensamma kärnan i uppsåtsbegreppet är att i de situationer där gärningsmannens inställning till gärningen alltid anses vara så klandervärd att den är uppsåtlig, är när gärningsmannen har orsakat följden som ett direkt syfte med sin gärning eller med full vetskap om konsekvenserna och alla relevanta omständigheter som omger gärningen. I svensk rätt är dock uppsåtsbegreppet betydligt vidare än vad som definieras i den gemensamma kärnan, men det är dessa former av avsikt och medvetenhet som skapar typfallen av uppsåt. I numera gällande svensk rätt sammanfattas uppsåtet i de tre formerna avsiktssuppsåt, insiktssuppsåt och likgiltighetsuppsåt.³

2.1 Avsiktssuppsåt

Avsiktssuppsåt benämndes tidigare som direkt uppsåt. Om gärningsmannen agerar med avsiktssuppsåt innebär det att gärningen utförs med avsikt att åstadkomma följden, dvs gärningsmannen begår gärningen för att en viss följd ska inträffa. Avsiktssuppsåt föreligger även om gärningen utförs som ett genomgångsled för att uppnå ett annat mål. Vad som krävs är att

¹ Jareborg m.fl. Kriminalrättens grunder s. 286.

² NJA 2016 s. 763, s. 8.

³ Jareborg, a.a. s. 286.

gärningsmannen utför en medveten och kontrollerad gärning för att en viss följd ska inträffa. Denna grad av uppsåt kan föreligga endast i förhållande till en viss följd - gärningsmannens mål är att åstadkomma en förändring. I denna grad av uppsåt förutsätts på den kognitiva sidan att gärningsmannen har sett det som praktiskt möjligt att syftet med gärningen uppnås. Det moraliska grunden för det klandervärda i att begå en gärning med avsiktsuppsåt är gärningsmannens attityd till en rättskränkning, genom att offra det rättsligt skyddade intresset och gentemot detta manifesteras en attityd som är likgiltig eller fientlig. Detta anses vara den mest kvalificerade formen av uppsåt och avsiktsuppsåt är alltid tillräckligt för att konstatera likgiltighet. Man kan därför se avsiktsuppsåt som ett specialfall eller en kvalifikation av likgiltighetsuppsåt.⁴

2.2 Insiktsuppsåt

Insiktsuppsåt är den andra graden av uppsåt och benämndes tidigare som indirekt uppsåt. Detta bygger huvudsakligen på det kognitiva elementet och det förutsätter att gärningsmannen ser en följd eller omständighet som mycket sannolik. Gärningsmannen hyser inte några tvivel om att följden kommer inträffa som ett resultat av gärningen eller om att en viss omständighet föreligger. I detta fall inser alltså gärningsmannen att en viss omständighet föreligger eller att en viss följd kommer att inträffa, men det är inte det som är syftet med handlingen och inte heller nödvändigt för att uppnå målet med handlingen. Insiktsuppsåt kan föreligga både i förhållande till omständigheter och följder. En sådan gärning utgör normalt ett genomgångsled till ett framtida mål och på så sätt kan den ses som omfattad av gärningsmannens avsiktsuppsåt. Gärningsmannen har hög uppfattning om omständigheter och följder, och är trots det likgiltig inför dessa. Det klandervärda i att begå en gärning med insiktsuppsåt är alltså att gärningsmannen trots en insikt om en viss följd eller omständighet ändå väljer att agera.⁵

2.3 Likgiltighetsuppsåt

Uppsåtets nedre gräns har sedan 1940-talet formulerats som eventuellt uppsåt. Det som numera benämns som likgiltighetsuppsåt är en variant av eventuellt uppsåt. Enligt rättspraxis är likgiltighetsuppsåt den lägsta graden av uppsåt och därmed också det som gränsar mot oaktsamhet.⁶ Att bestämma omfattningen av uppsåtets nedre gräns är den mest komplicerade frågan vad gäller

⁴ Jareborg m.fl. Kriminalrättens grunder s. 287 f.

⁵ A.a. s. 290.

⁶ NJA 2004 s. 176.

uppsåtets indelning. Detta är en gränsdragning som flertalet gånger har prövats och definierats i domstolarna. Anledningen till att definitionen av likgiltighetsuppsåt är viktig beror på att det i många fall har en avgörande betydelse för huruvida gärningsmannen kan dömas för brott eller inte. Om brottet i fråga är ett uppsåtsbrott räcker likgiltighetsuppsåt enligt huvudregeln för att tillskriva gärningsmannen skuld, medan oaktsamhetens högre grad inte är tillräcklig. Vidare innebär omfattningen av likgiltighetsuppsåt att bestämma vilka kriterier som är tillräckliga för att en gärning ska anses vara uppsåtligt begången trots att gärningsmannen inte har agerat med avsikt eller med full medvetenhet. Detta är ytterligare en parameter som gör det komplext.⁷

En grundförutsättning för att uppsåt ska föreligga är att gärningsmannen åtminstone varit medvetet oaktsam i förhållande till effekten eller omständigheterna. Vidare är gärningsmannens inställning till effekten vid tidpunkten för gärningen avgörande för att dra gränsen mellan om gärningsmannen har agerat uppsåtligt eller med oaktsamhet. Enligt Högsta domstolen beskrivs inställningen som så att "ett förverkligande av effekten inte utgjorde ett relevant skäl för att avstå från gärningen".⁸

Att göra prövningen av huruvida likgiltighetsuppsåt har förelegat är även detta aningen mer komplicerat än för insiktsuppsåt och avsiktsuppsåt. I ett avgörande från Högsta Domstolen under 2016 uttrycks att denna prövning ska ske i två led. I det första ledet ska frågan om huruvida gärningsmannen var medveten om risken för effekten av handlingen ställas. Om svaret på denna fråga är jakande uppkommer det andra ledet, där man ska fråga sig om gärningsmannen var likgiltig inför denna effekt. För denna fråga har det i praxis ansetts vara avgörande huruvida, vid gärningstillfället, förverkligandet av effekten utgjorde ett relevant skäl för gärningsmannen att avstå från gärningen. Det krävs alltså att risken för effekten utifrån gärningsmannens synvinkel var avsevärd.

Problematiken kring denna tvåstegsprövning ligger i praktiken i att det är svårt att klarlägga om gärningsmannen har varit likgiltig inför den uppkomna effekten eller inte. I tidigare rättspraxis har uttalats att man därför bör kunna se till de yttre omständigheter som förelåg vid gärningstillfället och använda dem som grund för att dra slutsatser om gärningsmannens inställning. Vilka faktorer

⁷ Jareborg m.fl. Kriminalrättens grunder s. 286.

⁸ NJA 2014 s.176.

som är av betydelse för om uppsåt har förelegat eller inte växlar från fall till fall, vilket innebär att man i bedömningen måste vara noggrann med att sätta faktorerna i sitt sammanhang.⁹

Likgiltighetsuppsåt kan föreligga både i förhållande till omständigheter och följder. Det klandervärda i att begå en gärning med likgiltighetsuppsåt är att gärningsmannen är likgiltig inför en rättskränkning.

3. Uppsåt och straffmätning i teorin

För att uppsåtsformerna ska kunna tillämpas i praktiken krävs att det i teorin finns en lagstadgad grund som ger möjlighet att beakta dessa. I brottsbalken 29 kap. återfinns lagstiftning om hur straffmätningen ska göras och vilka faktorer som avgör hur högt straffet för en gärning blir. En del i detta är gärningsmannens skuld och hur den tar sig uttryck i gärningen. För att skuldbegreppet ska få en konkret betydelse, blir det intressant att undersöka vad som i svensk rätt anses vara klandervärdt och hur det hänger ihop med uppsåtsformerna. Nedan följer därför en redogörelse för brottsbalken 29 kap., samt om hur uppsåt och klandervärdhet har diskuterats i doktrin.

3.1 Brottsbalkens tjugonionde kapitel

Genom ny lagstiftning år 1989 infördes brottsbalkens 29 kapitel som fick rubriken ”Om straffmätning och påföljdseftergift”. Härigenom infördes även det numera centrala begreppet *straffvärde* som tar sig uttryck i brottsbalken 29 kap 1§ 1st. Syftet med straffvärdet var då, och är fortfarande, att spegla hur förkastlig och klandervärd en specifik gärning är, ur straffrättslig synvinkel. En grundtanke bakom denna nya lagstiftning var att måttet av straff principiellt skulle stå i proportion till brottslighetens straffvärde. Detta var ingen ny tanke, men genom införandet av brottsbalkens 29 kapitlet uttrycktes proportionalitetsprincipen i lag. En viktig del i den nya lagstiftningen var att skillnaden mellan omständigheter som påverkar brottets straffvärde och omständigheter som på annan grund påverkar brottets svårhet klargjordes. Denna indelning framstod, och framstår fortfarande, som tydligast i brottsbalken 29 kap. 1§ 2st där det antyds att straffvärdet består av en skadedimension och en skulddimension.¹⁰ Paragrafen lyder som följer:

⁹ NJA 2004 s. 176 och NJA 2016 s. 736.

¹⁰ Jareborg, SvJT 1988 s. 723 f.

”Straff ska, med beaktande av intresset av en enhetlig rättstillämpning, bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den samlande brottslighetens straffvärde.

Vid bedömning av straffvärdet ska beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han eller hon haft. Det ska särskilt beaktas om gärningen inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv eller hälsa eller trygghet till person”.

Straffvärde är ett relativt begrepp vilket innebär att ett brott har ett abstrakt och ett konkret straffvärde. Brottets abstrakta straffvärde framgår av den aktuella brottstypens straffskala när man jämför den med straffskalor för andra brott, medan det konkreta straffvärdet bestäms för den enskilda gärningen av rättstillämpande myndigheter - dock inom ramen för brottets straffskala.¹¹ Av intresse i denna uppsats är det konkreta straffvärdet, vilket är det som uttrycker graden av gärningens förkastlighet i förhållande till andra begångna gärningar som faller under samma brottsrubricering. Bedömningen av straffvärdet tar utgångspunkt i 29 kap 1§ 2 st, men 29 kap 2§ och 3§ bidrar till att precisera dess innebörd genom en uppräknig av försvårande och förmildrande omständigheter. De två sistnämnda paragraferna ska särskilt beaktas vid bedömningen av gärningens straffvärde.¹²

Den fetstilta delen av paragrafen är intressant vad gäller just uppsåt och oaktsamhet. I det förslag från Fängelsestraffkommittén som lagstiftningen grundar sig på föreslog man att definitionen av straffvärde skulle uttryckas i lagtexten som ”brottets svårhet med särskild hänsyn till den skada eller fara som gärningen inneburit och gärningsmannens skuld sådan den kommit till uttryck i gärningen”. Detta förslag godtogs dock inte vid införandet av regleringen, utan man angav istället de olika faktorerna som skulle beaktas vid bedömningen av straffvärdet. I propositionen framhöll man dock att det inte förelåg någon betydelsefull skillnad mellan innebörden av förslaget från kommitténs förslag och den sedermera antagna lagtexten. Kritiken mot användningen av ordet skuld i lagtexten var en orsak till att kommitténs förslag inte godtogs. Departementschefen menade

¹¹ Jareborg och Zila, Straffrättens påföljdslära s. 104.

¹² Brottsbalken 29 kap. 2-3§§.

att det i den delen inte framstod som särskilt vägledande i rättstillämpningen och därför inte borde användas i lagtexten.¹³

I propositionen till brottsbalken 29 kapitlet sägs att vid bedömningen av straffvärdet ska hänsyn inte tas till sådana omständigheter som inte täcks av gärningsmannens uppsåt eller oaktsamhet. Vidare sägs att hur grov oaktsamheten har varit eller vilken form av uppsåt som har förelegat också är av stor vikt vid betydelsen för bedömningen av straffvärdet. Av väsentlig betydelse är också bakgrunden till gärningsmannens handlande. Man menar att en impulshandling normalt inte har samma straffvärde som ett övervägt handlande. Två likartade gärningar kan därför vara att bedöma helt olika med anledning av att olika motiv har legat bakom handlingen. Vidare sägs att det på ett allmänt plan kan anses vara en försvårande omständighet om gärningsmannen genom sitt handlande har uppvisat en uppenbar likgiltighet inför rättsligt skyddade värden.¹⁴

3.2 Det klandervärda

Precis som att en uppsåtlig gärning är mer klandervärd än en gärning som har begåtts av oaktsamhet, torde graderna av uppsåt betraktas på samma sätt. Inför införandet av brottsbalkens 29 kap. utgick fängelsestraffkommittén från att uppsåt har med straffvärdets skulddimension att göra. Kommittén uttalade att vad som ska beaktas enligt brottsbalken 29 kap 1§ är inte en gärningsmans skuld i största allmänhet, utan den skuld som gärningsmannen ådagalagt i själva gärningen. Det är alltså genom den konkreta gärningen som graden av skuld framgår. Kommittén menade vidare att skuldbegreppet får uppfattas i en vid bemärkelse och på så vis ansluter sig graden av uppsåt till bedömningen av gärningsmannens skuld. Detta resulterar i att skulden är större ju högre grad av uppsåt.¹⁵

I Thyréns lära om samhällsfarlighet förklarade han skillnaden mellan de två yttersta graderna av skuld - omedveten oaktsamhet och avsiktssuppsåt. Han såg det som två ytterligheter av samhällsfarlighet och konstaterar att det aldrig har rått någon tvekan i varken teori eller praxis om att dessa ytterligheter uppdelas i olika grader av skuld. Samtidigt menade Thyren att denna indelning av skuld inte kan ses som självklar ur ett samhällsperspektiv. Han påpekade att ett icke

¹³ Prop. 1987/88:120 s. 80.

¹⁴ A.a. s. 81.

¹⁵ Jareborg, SvJT 1988 s. 724.

uppsåtligt handlande inte ger mindre anledning att frukta en framtida upprepning eller att en gärningsman som handlat uppsåtligt skulle vara mindre oförbätterlig än en slarvig gärningsman, där slarvigheten är ett personlighetsdrag och kanske till och med en andra natur. Hans resonemang fortsätter med att man ändock får anta att det uppsåtliga handlandet kräver starkare medel för att bekämpa, liksom att det uppsåtliga handlandet är vida farligare för samhället än ett tanklöst åsidosättande.¹⁶

Hagströmer, en annan svensk straffrättsprofessor, rangordnade uppsåt före oaktsamhet och graderna av uppsåt inbördes. Professorn menade att grunden för straffmätning är den i brottet uppenbarade rättsstridiga viljans intensitet och att denna ska ses som principiellt avgörande. Straffet syftar till att undanröja den fara för rättsordningen som ligger i viljebeskaffenheten. Hur hårt straffet ska vara beror på hur stark den rättsstridiga viljan är. Hagströmer menade vidare att om den rättsstridiga viljan är så intensiv att den inte kan bekämpas, fordrar det preventiva syftet att förverkligande av viljan görs till en fysisk omöjlighet.¹⁷

Jareborg, en i nutid mycket erkänd straffrättsprofessor och den senaste av de tre, menade å sin sida att varför uppsåt har ett högre straffvärde än oaktsamhet inte behöver förklaras på något annat sätt än i just denna skillnad. Därmed rör vi oss inom en begreppsvärld där man binder samman ansvar med beröm och klander. Vidare menade Jareborg att skuldformerna utgör ett led i ett normativt skuldbegrepp och att skuld hänger ihop med klandervärdhet. I straffrätten ska vi så långt som möjligt nöja oss med att beakta den skuld som ådagaläggs genom gärningen och skillnaden i klandervärdhet har att göra med gärningens - och inte gärningsmannens - moraliska halt.¹⁸

Enligt Jareborg finns det ingenting i varken Thyréns eller Hagströmers teorier som ger vägledning i fråga om skuldformernas inbördes straffvärde. Han menade att de båda herrarna förklarar skuldformernas skillnad på individualpreventiva grunder - man behöver ingripa kraftigare mot den som agerat med uppsåt än mot den som agerat oaktsamt. Inte heller teorier om gärningsmannens farlighet har någonting med en straffvärdets skulddimension att göra, ansåg Jareborg. Han observerade dock att detta inte utesluter att farlighet kan tolkas som farlighet i det enskilda fallet

¹⁶ Jareborg, SvJT 1988 s. 725 f.

¹⁷ A.a. s. 726 f.

¹⁸ A.a. s. 730 ff.

och den som agerar med uppsåt i högre grad skulle lyckas föröva brott än den som agerar oaktsamt.

19

Istället har distinktionen av förkastlighet och klandervärdhet i de olika skuldformerna sin grund i måttet av likgiltighet inför andras intressen och inför väsentliga värden som gärningsmannen påvisat. Likgiltighet är en attityd som gärningsmannen har till det faktum att en viss handling kan leda till en viss följd, men ändå inte väljer att avstå från handlingen. Likgiltigheten kan vara episodisk eller dispositionell. I skuldbedömningen är det den episodiska likgiltigheten som är relevant - likgiltigheten ska manifesteras i den konkreta gärningen. Skillnaden i grader av klandervärdhet utgår från moraliska bedömningar där den enda självklara utgångspunkten är att man bör avstå från att skada andra. Ju mer en gärningsman brister i respekten för andra personers intresse, desto mer klandervärd och moraliskt förkastlig är gärningen. Skillnaden i likgiltighet vid de olika skuldformerna är därför moraliskt relevant, eftersom gärningsmannen visar olika grad av likgiltighet inför andras välbefinnande, intressen och behov.²⁰

En fråga av intresse som Jareborg tog upp i sammanhanget är om det går att rangordna olika former av uppsåt och oaktsamhet efter klandervärdhet. Han menade att gällande oaktsamhet är medveten sådan långt mer klandervärd än omedveten, eftersom måttet av likgiltighet är större i det första fallet. Vad gäller uppsåt kan man göra en motsvarande indelning i fråga om likgiltighet inför andras intressen. Skillnaden mellan det insiktsuppsåt och avsiktsuppsåt är att även om gärningsmannen i båda fallen är beredd att offra andras intressen, så framstår följdens inträde som säkrare vid avsiktsuppsåt. Jareborg menade dock att detta är subtila bedömningar och att gränsen mellan dessa former av uppsåt borde vara utsuddad. Han ansåg att även om en gärningsman som agerar med avsiktsuppsåt rent av söker att offra andras intressen, behöver han inte tro att han ska lyckas.

Om bedömningen gäller ett genomgångsled kan det dock vara svårare att skilja mellan avsiktsuppsåt och insiktsuppsåt, därför att likgiltigheten då kan sägas vara av samma dignitet. Jareborg ansåg emellertid att det i vissa fall av avsiktsuppsåt är felaktigt att prata om likgiltighet eftersom motivbildningen innebär att det förhållandet att offret kommer skadas är skälet för att företa handlingen. Om straffvärdet ska bestämmas utifrån måttet av likgiltighet inför andra, kan vi

¹⁹ Jareborg, SvJT 1988 s. 734 ff.

²⁰ Jareborg m.fl. Kriminalrättens grunder s. 312.

inte i detta fall säga att straffvärdet är högre. Jareborg menade vidare att även om man istället ser det som en attityd där gärningsmannen visar fientlighet mot en annan människa, bör det ur moralisk synpunkt bedömas strängare än likgiltighet. Han påpekade dock att gränsen mellan likgiltighet och fientlighet inte sammanfaller med gränsen mellan insiktsuppsåt och avsiktsuppsåt, kan detta inte generellt anses ge skäl för ett större mått av klander.²¹

4. Uppsåt och straffmätning i praxis

Eftersom det i svensk rätt krävs att man kan tillskriva gärningsmannen skuld för den aktuella gärningen för att man ska kunna hålla vederbörande ansvarig för brott, diskuteras skuldfrågan i så gott som varje brottsmålsdom. I många fall krävs inte någon större utredning om uppsåt eller oaktsamhet då det kan te sig alldeles uppenbart och det räcker då att konstatera detta. I andra fall upptar skuldfrågan stora delar av domen och blir avgörande för utfallet i målet. Det finns otaliga domar där frågan om huruvida gärningen har begåtts av oaktsamhet eller med uppsåt diskuteras, framför allt i de högre instanserna. Praxis är emellertid betydligt tunnare och mer varierande när man studerar skuldfrågan i förhållande till straffmätningen. Nedan följer en redogörelse för ett antal relevanta rättsfall som kan användas som grund för en studie av hur graden av uppsåt påverkar bedömningen av gärningens konkreta straffvärde vid mord.

4.1 NJA 2013 s. 376

Fallet handlar om en man som på öppen gata mördade mamman till sina barn genom att sticka en bajonett i vitala delar av hennes kropp och lät henne sedan dö utan att tillkalla hjälp. I Högsta domstolen var frågan om gärningen skulle rubriceras som dråp eller mord, samt hur långt fängelsestraff som skulle dömas ut. Högsta domstolens dom innehåller en tydlig redogörelse för vilka lagbestämmelser som är tillämpliga vid straffmätningen och hur den bör göras. Domstolen utgår från brottsbalken 29 kap. 1§ och hänvisar till vad som sägs i förarbetena, vilka i sin tur föreskriver att hur grov oaktsamheten har varit eller vilken form av uppsåt som har förelegat är av stor betydelse för bedömningen av straffvärdet. I det aktuella fallet kommer domstolen fram till att gärningsmannen agerade med avsiktsuppsåt och bygger den slutsatsen på att gärningsmannens handlande präglades av snabbhet och målmedvetenhet, samt att han efter gärningen lät bli att tillkalla hjälp. Vidare konstaterar domstolen att det inte finns omständigheter som gör att brottet ska ses som mindre grovt och därmed bedömas som dråp, men dock att det finns försvårande

²¹ Jareborg, SvJT 1988 s. 747 f.

omständigheter som talar för ett strängare straff än utgångspunkten vid mord. Här räknas omständigheter upp så som att brottet riktat sig mot en närstående, att offret saknade möjlighet att komma undan och inte minst att barnen var närvarande vid gärningstillfället. I detta sammanhanget nämns emellertid ingenting om att graden av uppsåt leder till ett högre straffvärde. Domstolen skriver dock att en sammanvägning av samtliga omständigheter gör att det finns skäl för livstids fängelse.

4.2 Göta Hovrätt B 93-15

Fallet rörde en ung kvinna som dömdes för mord efter att ha knivmördat och styckat en jämnårig kvinna på grund av ett triangeldrama. I målet diskuterar man i stor utsträckning såväl graden av uppsåt som hur det påverkar straffmätningen. I tingsrätten hänvisar domstolen till NJA 2012 s. 45 p. 29 och konstaterar att när det gäller uppsåtligt dödande kan samtliga uppsåtsformer som tillämpas i rättspraxis aktualiseras. De gör därför en prövning om huruvida gärningsmannen har agerat med avsiktssuppsåt, insiktssuppsåt eller likgiltighetsuppsåt. Tingsrätten kommer fram till att det föreligger likgiltighetsuppsåt. Det intressanta i detta fall är att tingsrätten i sitt resonemang om graden av uppsåt säger att det är försvårande om dödandet har föregåtts av planering.

I straffmätningen i tingsrättens dom tar de utgångspunkt i brottsbalken 29 kap 1§ 2st och med hänvisning till NJA 2013 s. 376 p. 16 konstaterar domstolen att det är de objektiva omständigheterna som bildar en naturlig utgångspunkt vid bedömningen av straffvärdet, men uttrycker samtidigt att det dock ofta är de subjektiva omständigheterna som är av större betydelse. Det är därför av stor betydelse vilken form av uppsåt som förelåg vid brottet och som kan läggas gärningsmannen till last. Tingsrätten säger vidare att utgångspunkten för bedömningen i det aktuella fallet är 14 års fängelse, men man menar att det finns flera omständigheter som talar för att straffet ska bli högre än så. Som en vågskål till detta framhåller dock tingsrätten att gärningsmannen endast uppfyller kriterierna för likgiltighetsuppsåt under hela händelseförloppet och att det således inte rör sig om ett planerat agerande, vilket de uttrycker måste få stor betydelse för bedömningen av straffvärdet. Tingsrätten bestämmer straffvärdet till 16 års fängelse.

Fallet överklagades till Göta hovrätt som även dem diskuterar graden av uppsåt. Sammantaget finner hovrätten till skillnad från tingsrätten att det är ställt utom rimligt tvivel att gärningsmannen har agerat med avsiktssuppsåt och att dödandet föregicks av planering. Detta tas likväl uttryckligen

upp i straffmätningen och tillsammans med andra försvårande omständigheter bedömer hovrätten att gärningen har ett straffvärde på livstids fängelse.

4.3 NJA 2016 s. 763

Fallet handlar om en situation där två män har hamnar i konflikt på allmän plats efter att vid tidigare tillfällen stött på varandra och då upplevt en hotfull stämning sinsemellan. Vid gärningstillfället bär den ena mannen kniv och en situation uppstår där gärningsmannen hugger offret i ryggen, vilket leder till att han sedan avlider. I detta mål diskuteras återigen gränsen mellan oaktsamhet och likgiltighets uppsåt. I tingsrätten finner domstolen att gärningsmannen har handlat med likgiltighets uppsåt. I diskussionen om gärningens straffvärde hänvisar man inledningsvis till förarbetena till brottsbalken 29 kap. och konstaterar att det finns flera faktorer som påverkar straffmätningen för mord, däribland om gärningen har varit planerad, om den varit särskilt hänsynslös genom att den medfört svårt lidande för offret eller om gärningen riktats mot en närstående. Tingsrätten övergår sedan till att diskutera det aktuella fallet där man säger att det inte är visat att gärningen har varit planerad. Därefter säger tingsrätten följande: ”att tingsrätten funnit att M.A haft så kallat likgiltighets uppsåt (istället för avsikts uppsåt) medför dock inte att straffvärdet är lägre än annars”.

I hovrätten konstaterar man också att det föreligger likgiltighets uppsåt, men man diskuterar inte detta i straffmätningen. Istället kommer hovrätten fram till att det varken finns försvårande eller förmildrande omständigheter i fallet. Målet togs upp i Högsta domstolen som tvärtemot både tingsrätten och hovrätten anser att man inte kan bevisa att likgiltighets uppsåt för mord föreligger. I Högsta domstolens dom fokuserar man på gränsdragningen mellan oaktsamhet och likgiltighets uppsåt.

4.4 NJA 2016 s. 809

I fallet har gärningsmannen stickskadat offret i bröstet med en kniv. Sticket ledde till att offret senare avled på sjukhus. Frågan i målet är om gärningen är att bedöma som mord eller dråp, samt om straffmätningen för mord. I tingsrätten finner domstolen att gärningsmannen har agerat med likgiltighets uppsåt och att denna ska anses ha begått gärningen med uppsåt att döda offret. Straffmätningen i tingsrättens dom är kortfattad. Domstolen anser att det inte finns några försvårande omständigheter och den enda förmildrande omständigheten är att händelseförloppet var mycket hastigt. Tingsrätten diskuterar över huvud taget inte graden av uppsåt i straffmätningen. Inte

heller hovrätten tar upp detta i straffmätningen, utan de konstaterar enbart att det varken finns försvårande eller förmildrande omständigheter som ger anledning att göra avsteg från utgångspunkten vid straffvärdebedömningen för mord.

Straffmätningen i domen från Högsta domstolen är emellertid mer omfattande än i lägre instanser. Inledningsvis konstaterar domstolen att straffet för mord normalt ska bestämmas till fängelse i tolv år då omständigheterna sammantaget i någon mån talar för ett lägre straff och till fängelse tio år när det kan sägas att omständigheterna är förmildrande. Vidare säger domstolen att bedömningen av hur principerna för straffvärdet för mord ska tillämpas, ska utgå från vad som sägs i brottsbalken 29 kap. 1§ samt att de försvårande och förmildrande omständigheter som räknas upp i brottsbalken 29 kap. 2§ och 3§ måste beaktas. Domstolen konstaterar att i det aktuella får det betydelse för gärningens straffvärde att gärningen begicks med likgiltighets uppsåt, vilket innebär att det inte var gärningsmannens direkta mening att beröva offret livet. Tillsammans med den omständighet att det varit fråga om kortvarigt våld menar domstolen att detta i någon mån talar för ett lägre straff, men i avsaknad av sådana förmildrande omständigheter som anges i brottsbalken 29 kap. 3§ ska straffvärdet bestämmas till fängelse i tolv år.

5. Analys

5.1 Graderna av uppsåt - likheter och skillnader

I doktrin och praxis finns tydligt formulerade definitioner av uppsåtets tre grader, även om gränsen mellan oaktsamhet och likgiltighets uppsåt fortfarande diskuteras och prövas av domstolarna regelbundet. När uppsåtsformerna studeras känns det inte svårt att förstå varför uppdelningen ser ut som den gör - gränsdragningen mellan graderna ter sig logisk. Det finns emellertid en poäng med att fundera över vad som skiljer definitionerna åt, men också vad de har gemensamt. För kontinuiteten i straffrättssystemet bör man rimligtvis kunna se en korrespondens mellan graderna av uppsåt, de straffrättsteoretiska tankarna kring klandervärdhet, och idén om vad som, i den del det handlar om skulddimensionen, bör påverka straffvärdebedömningen. För att skapa en systematisk enhet mellan dessa tre faktorer måste syftet med att gradindela uppsåtet ligga i att de olika formerna definierar och återspeglar olika hög grad av klandervärdhet. Det krävs då givetvis att man bestämmer sig för vad som är det klandervärda, vilket diskuteras i en senare del av analysen.

En brottslig gärning innebär att man som gärningsman i någon mån kränker ett rättsligt skyddat intresse. Om man studerar definitionerna av de olika uppsåtsgraderna kan man se att vad de har gemensamt är att det är avgörande för indelningen vilken attityd gärningsmannen har haft i förhållande till denna kränkning. När en gärning begås med avsiktssuppsåt har gärningsmannen bestämt sig för att avsiktligt kränka det rättsligt skyddade intresset, och har därmed en likgiltig eller fientlig attityd till detsamma. När en gärning begås med insiktssuppsåt har gärningsmannen visserligen inte en direkt avsikt att kränka ett rättsligt skyddat intresse, men har ändå full insikt om det kommer bli resultatet om han väljer att begå gärningen. Vari ligger skillnaderna i attityd till en rättskränkning i dessa två fallen? Den är marginell. Man skulle visserligen kunna säga att en gärningsman som begår en gärning med insiktssuppsåt istället för avsiktssuppsåt, kanske åtminstone inte har en fientlig attityd till det rättsligt skyddade intresset, utan ”endast” väljer att förhålla sig totalt likgiltig inför det. Å andra sidan är det inte heller nödvändigt att en gärningsman som agerar med avsiktssuppsåt är fientlig till det rättsligt skyddade intresset. Analysen av definitionerna visar dock att likheterna i attityd är större än skillnaderna i förhållandet mellan avsiktssuppsåt och insiktssuppsåt.

Likgiltighetsuppsåtet har, som det tidigare redogjorts för, en särställning bland uppsåtsformerna. Skillnaden är att i detta fall har gärningsmannen varken för avsikt att kränka ett rättsligt skyddat intresse, och har heller ingen direkt insikt om att det kommer vara resultatet av gärningen. Det är givetvis också därför det kan vara svårt att konstatera likgiltighetsuppsåt. Det handlar i slutänden om huruvida gärningsmannen hade en medvetenhet om risken för följdens inträde och om han i så fall förhöll sig likgiltig till densamma genom att välja att agera. Avgörande för att det ska hamna ovanför gränsen till uppsåt är fortfarande, liksom för avsiktssuppsåt och insiktssuppsåt, attityden till en rättskränkning. Man kan anse att attityden är ”mildare” vid likgiltighetsuppsåt än i de andra två graderna, men samtidigt är likgiltigheten fortfarande ett faktum. Det är ju givetvis också det som gör att det kvalificeras som uppsåtligt, men man kan ändå fundera över om man i sin likgiltighet kan vara mer eller mindre likgiltig. Likheten i attityd vid likgiltighetsuppsåt i förhållande till avsiktssuppsåt och insiktssuppsåt finns definitivt även i denna jämförelse. Skillnaden ligger dock i avsaknaden av gärningsmannens direkta avsikt och insikt. Analysen är därför att likgiltighetsuppsåt i viss mån innebär en mindre klandervärd attityd.

5.2 Lagstiftningen och graden av uppsåt i straffmätningen

Syftet med straffvärdebegreppet är att det ska återspegla gärningens förkastlighet och klandervärdhet för att man ska kunna döma ut ett proportionerligt straff. Straffvärdebegreppets skadedimension är för denna analys mindre intressant. Fokus ligger istället på skulddimensionen. Återigen hamnar vi i frågan om vad som är det klandervärda - vilka faktorer ska påverka straffvärdet i fråga om skuld? I lagtexten föreskrivs att gärningsmannens motiv och avsikter är viktiga faktorer, vilken också är den del av paragrafen som öppnar upp för möjligheten att beakta grader av uppsåt i straffvärdebedömningen. Med den formuleringen och med kunskap om de olika uppsåtsformerna, bör graden av uppsåt spela en viktig roll som en del i bedömningen av straffvärdet. Förhållandet mellan vad lagtexten föreskriver om straffvärdebedömningen och hur graderna av uppsåt definieras samspelar i viss mån. Det är framför allt de skillnader mellan uppsåtsformerna som diskuterades i ett tidigare avsnitt i analysen som här blir av intresse. *Gärningsmannens avsikt* är en faktor som ovan konstaterades tycks utgöra en viktig skillnad mellan avsiktsuppsåt, insiktsuppsåt och likgiltighetsuppsåt. En tolkning av lagtexten torde innebära att om en gärningsman agerat med avsiktsuppsåt genererar det ett högre straffvärde. Denna slutsats finns det också stöd för i propositionen till brottsbalken 29 kap, där det uttryckligen föreskrivs att det är av vikt för straffvärdebedömningen.

Att man i propositionen säger att en impulshandling normalt inte har samma straffvärde som en övervägd handling, är någonting som går att applicera på de olika uppsåtsformerna. Avsiktsuppsåt eller insiktsuppsåt torde oftast föreligga i de fall där gärningen är planerad eller åtminstone övervägd, medan en gärning som begås med likgiltighetsuppsåt kanske snarare är mer åt det impulsiva hållet. Även i detta resonemang påvisas en mindre eller obefintlig skillnad mellan avsiktsuppsåt och insiktsuppsåt, jämfört med likgiltighetsuppsåt - åtminstone i bemärkelsen klandervärdhet och hur det påverkar straffvärdet.

Vad som tål att noteras är att man i propositionen också säger att det generellt är en försvårande omständighet om gärningsmannen har visat en *uppenbar* likgiltighet inför ett rättsligt skyddat intresse. Denna formulering ger ett perspektiv på huruvida det finns grader av likgiltighet, som i så fall innebär en större skillnad mellan uppsåtsformerna. Om man har det som utgångspunkt ter det sig mer självklart att den likgiltighet som påvisas vid avsiktsuppsåt ska påverka straffvärdet i höjande riktning, mer än vad den likgiltighet som föreligger vid likgiltighetsuppsåt ska göra.

5.3 Teorin om klandervärdhet och grader av uppsåt i straffmätningen

När man studerar Thyren, Hagströmer och Jareborg är det tydligt att dessa professorer definierar vad som bör anses vara det klandervärda på lite olika sätt. Det går emellertid att utröna ett visst mönster i deras resonemang. I grund och botten är det samhällsordningen, och respekten för den, vi värnar om. Vi kriminaliserar beteende och handlingar för att skydda samhället och medborgarna, och när en gärning företas som står i strid mot detta kränks hela systemet. Att Thyren uttrycker det som att det är samhällsfarliga beteenden som är klandervärda, Hagströmer som att det är den rättsstridiga viljan, och Jareborg som att det är likgiltigheten inför kränkningen av skyddade intressen, innebär givetvis skillnader men det gemensamma är intresset av att i den delen upprätthålla ett fungerande samhälle. Thyren och Hagströmer rangordnar båda grader av skuld inbördes, just med syftet att det påverkar straffets omfattning. Det tycks vara deras klara uppfattning att ett större mått skuld är mer klandervärdt, och ska leda till ett högre straff.

Jareborgs teori om att det är likgiltigheten inför att kränka det rättsligt skyddade intresset som är det klandervärda, är den som mest konkret återspeglas i de definitioner av uppsåtsformerna som vi idag tillämpar. Det hänger också bra ihop med vad lagtexten och dess förarbeten föreskriver. Om man utgår från att likgiltigheten är det klandervärda är vi tillbaka i att det måste finnas grader av likgiltighet för att de olika uppsåtsformerna ska få betydelse för straffvärdebedömningen. Eftersom analysen tidigare visade att skillnaden mellan avsiktsuppsåt och insiktsuppsåt är liten vad gäller likgiltigheten inför en rättskränkning, innebär det i detta resonemang att de båda uppsåtsformerna bör ge ett mer likartat utslag i straffvärdebedömningen än vad likgiltighetsuppsåt bör göra. För graden av klandervärdhet, och därigenom för graden av uppsåts påverkan på straffvärdebedömningen, finns ett större glapp mellan likgiltighetsuppsåt och insiktsuppsåt, än vad det finns mellan insiktsuppsåt och avsiktsuppsåt. I en straffvärdebedömning torde det därför vara av störst intresse om gärningen har begåtts med likgiltighetsuppsåt eller med någon av de två andra uppsåtsformerna, snarare än om den begåtts med insiktsuppsåt eller avsiktsuppsåt. Kanske borde, som Jareborg menar, gränsen mellan insiktsuppsåt och avsiktsuppsåt vara utsuddad just eftersom det ligger nära till hands att anse dem som lika klandervärda.

5.4 Sluter praxis cirkeln?

Efter att ha studerat domstolarnas resonemang i straffvärdesbedömningen går det att konstatera att i många fall hänvisas det till förarbetena till brottsbalken 29 kap. 1§ angående att graden av uppsåt har betydelse för straffvärdesbedömningen, och de konstaterar också genomgående vilken grad av

uppsåt det är som föreligger. Det är dock mer sällsynt att de sedan faktiskt konkret diskuterar det i straffvärdebedömningen i det aktuella fallet. Istället finns det ett antal varianter på hur graden av uppsåt får genomslag i straffvärdebedömningen. En av dem är att brottsbalken 29 kap 1§ på något sätt vävs ihop med brottsbalken 29 kap 2§ och 3§, och man får som läsare av domskälen uppfattningen av att domstolen ser på uppsåtsgraden som en försvårande eller förmildrande omständighet. Så är till exempel fallet i NJA 2013 s. 376 där domstolen konstaterar avsiktssuppsåt, räknar upp ett antal försvårande omständigheter, och sedan säger att en sammanvägning av samtliga omständigheter leder till resultatet. I NJA 2016. s 809 gör Högsta domstolen dock en tydlig distinktion mellan faktorer som påverkar bedömningen enligt 1§ och förmildrande omständigheter enligt 3§, genom att konstatera att likgiltighetsuppsåt innebär att det inte var gärningsmannens direkta mening att döda offret, vilket ger skäl för ett lägre straffvärde, men de poängterar särskilt att det inte är en förmildrande omständighet.

Graden av uppsåt knyts till gärningsmannens planering av gärningen och avsikter med den, och det får sedan betydelse för straffvärdebedömningen. Likgiltighetsuppsåt innebär i dessa fall att gärningen inte föregåtts av planering och att det inte varit gärningsmannens direkta avsikt att döda. Detta följer givetvis naturligt av uppsåtsformerna definitioner, men det stämmer väl med hur möjligheten till att beakta graden av uppsåt i straffvärdebedömningen ges i lagtexten. I domen från Göta Hovrätt är det direkt avgörande om gärningen har föregåtts av planering eller inte - både för graden av uppsåt och i straffvärdebedömningen. Detta är det tydligaste exemplet på ett fall där man konkret och tydligt diskuterar uppsåtsformerna i straffmätningen, och där det också får utslag. Här går korrespondensen mellan uppsåtsgrader, klandervärdhet, straffvärde och praxis faktiskt ihop och skapar på ett tydligt sätt den kontinuitet i rättssystemet som man bör eftersträva.

Ett exempel på att graden av uppsåt inte alltid tycks få utslag i praktiken ges i NJA 2016 s. 809 där tingsrätten uttryckligen skriver att det för straffvärdet inte spelar någon roll att gärningen begåtts med likgiltighetsuppsåt istället för avsiktssuppsåt. Det blir aningen motsägelsefullt när de tidigare i domskälen skriver att huruvida gärningen varit planerad eller inte är en faktor som påverkar straffvärdebedömningen. Att de inte ger någon vidare motiveringen till det påståendet bidrar till att teorin och praktiken vad gäller den aktuella frågan inte alltid verkar te sig helt enhetlig.

En intressant iakttagelse är att insiktssuppsåt inte har konstaterats föreligga i ett enda av de fall som studerats och därmed inte heller diskuterats i förhållande till straffmätningen. Detta stämmer väl

överens med vad som konstaterats tidigare i analysen - insiktsuppsåtets tillämpning och betydelse tycks vara begränsat.

6. Slutsats

Hur graden av uppsåt påverkar straffmätningen visade sig innehålla ett antal beståndsdelar som behöver skapa en enhet för att straffrättsteorier, uppsåtsformer, lagstiftning och praxis ska gå ihop. Vad som är det klandervärda återspeglas på ett tydligt sätt i definitionerna av uppsåtets tre grader. Jareborgs teori får genomslag - det är graden av likgiltighet inför att kränka ett rättsligt skyddat intresse som är det klandervärda och det är också det som skiljer uppsåtsformerna åt. Att lagtexten föreskriver att gärningsmannens avsikter och motiv ska beaktas vid straffvärdebedömningen innebär att graden av uppsåt till viss del påverkar straffmätningen. Mest avgörande i den delen är om gärningen har begåtts med likgiltighetsuppsåt, eller med någon av de två andra uppsåtsformerna. Det är inte av lika stor betydelse för straffvärdet om gärningen har begåtts med insiktsuppsåt eller avsiktsuppsåt, eftersom graden av likgiltighet inför en rättskränkning i princip är lika hög i dessa två former. I praxis kopplas uppsåtsformer ofta ihop med huruvida gärningen har varit planerad eller inte, där en planerad gärning ofta resulterar i en högre grad av uppsåt och sedermera ett högre straffvärde. I dessa fall återspeglas definitionerna av uppsåt, och teorin om vad som är det klandervärda, väl. I andra fall tycks domstolarna inte anse att uppsåtsformer spelar någon roll för gärningens straffvärde i konkret bemärkelse, utan man ser mer till förmildrande och försvårande omständigheter så² som de kommer till uttryck i brottsbalken 29 kap. 2§ och 3§.

Det finns en röd tråd från teori till praktik i frågan om skuld och straffvärde i det ”system” som idag tillämpas. Vad jag inte kan låta bli att reflektera över är dock ifall en uppsåtligt begången gärning inte alltid bör vara lika klandervärd, oavsett vilken form av uppsåt den faller in under.

Uppsåtsformerna kan vara en bra metod för att skilja uppsåt från oaktsamhet, men bör man verkligen se dem som grader av skuld? Är det inte lika klandervärd att uppsåtligt döda någon, oavsett om man hade direkt avsikt att göra det eller om det bara var en risk man var beredd att ta?

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Offentligt tryck

Brottsbalken

29 kapitlet 1-3§§

Proposition 1987/88, om ändring i brottsbalken (straffmätning och påföljdsval)

Prop. 1987/88:120, Stockholm mars 1988

Artiklar

Jareborg, *Uppsåt och klander*

Svensk Juristtidning, 1998-12-31

Litteratur

Asp, Ulväng, Jareborg, *Kriminalrättens grunder*

Andra upplagan, Iustus Förlag AB, Uppsala 2013

Jareborg, Zila, *Straffrättens påföljdslära*

Fjärde upplagan, Norstedts Juridik AB 2014

Rättsfallsförteckning

Högsta domstolen

NJA 2016 s. 763

Likgiltighetsuppsåt

NJA 2016 s. 806

Straffmätning för mord

NJA 2013 s. 376

Straffmätning för mord

NJA 2004 s. 176

Grunder för uppsåtsbedömning

Hovrätt

Göta Hovrätt B 93-15, 2015-03-18

Mord